

АНОТАЦІЯ

Дзундза Р. М. Особистість українського хорового диригента кінця XIX – початку XXI ст. в контексті проблем ідентичності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» зі спеціальності 034 «Культурологія». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Міністерство освіти і науки України. – Івано-Франківськ, 2021.

Актуальність дослідження зумовлена недооцінкою ролі диригента в українському суспільстві впродовж другої половини XIX – початку XXI століть. Концепт ідентичності, актуалізований в дослідженнях філософів, соціологів, політологів, культурологів, ще не знайшов свого ґрунтовного висвітлення в науковому дискурсі мистецтвознавства.

На основі масиву наукової літератури та джерел було сформовано мету дисертації, що полягала у комплексному розкритті особливостей культурної, національної, професійної ідентичностей та самоідентичності українського хорового диригента як особистісного культуротворчого феномену, механізми якого значним чином розкривають глибинні закони самоідентифікації українського митця. Відповідно, об'єктом дослідження є українська хорова культура кінця XIX – початку XXI століть, а предметом – особистість українського хорового диригента означеного періоду в контексті проблем ідентичності. Це потребувало збагачення методології дослідження на ґрунті міждисциплінарного, соціокультурологічного, конкретно-історичного та аксіологічного підходів.

Наукове завдання дисертації полягає у розробці сучасного, об'ємного культурсоціологічного поняття ідентичності (культурної, національної, професійної та самоідентичності) українського хорового диригента другої половини XIX – початку XXI ст.

Наукова новизна одержаних результатів визначається її метою, предметом дослідження та комплексом поставлених для виконання дослідницьких завдань. У дисертації *вперше*: проведено комплексне дослідження особистості хорового диригента кінця XIX – початку XXI століть в контексті проблем ідентичності; на основі аналізу теоретичних філософських, соціологічних, психологічних та культурологічних праць *сформовано авторські* термінологічні визначення основних понять дисертації: *ідентичність, самоідентифікація диригента, самоідентичність диригента, культурна ідентичність диригента, національна ідентичність диригента, культурно-національна ідентичність диригента, соціальна ідентифікація диригента, професійна ідентичність диригента*; виявлено, що процеси хабітуалізації та легітимізації соціальних схем створюють «життєвий комфорт» і впорядковують культурний світ диригента, що надає значення його діям, а рівень культурної та національної ідентичності диригента виступає не тільки індикатором особистого розвитку ідентичності диригента, а й «соціального самопочуття суспільства»; *доведено*, що соціальний вплив на формування культурної та національної ідентичності диригента закладений в самій основі соціального співіснування, адже будь-яка ідентичність є динамічною категорією, яка можлива тільки в соціальних взаємодіях; *визначено*, що вплив середовища на формування культурної, національної, професійної ідентичностей та самоідентичності українського хорового диригента знаходиться в основі існування людства, як невіддільна частина соціуму, яку слід розглядати у тісному взаємозв'язку із ним; *наголошено*, що у процесі формування соціокультурної ідентичності особистості диригента значною є роль вищих музичних навчальних закладів України, як важливої інституції у побудові нових соціосфер, де формується професійна культурна ієрархія та система цінностей; *з'ясовано*, що у процесі становлення ідентичності диригента вагомою є роль його викладача з диригування, як приклад сформованої ідентичності особистості; *підтверджено*, що важливим елементом у формуванні соціокультурної та професійної ідентичностей хорового диригента

є його соціалізація в хоровому колективі; *простежено*, що професія диригента є цілісним комплексом набутих особливих навичок та якостей, що притаманні тільки їй, а практичний досвід суб'єктивізує та «приватизує» обрану професію, створюючи можливості для реалізації творчого потенціалу; *досліджено*, що професійна ідентичність диригента є установочною та саморепрезентативною системою, з професійним інструментарієм і лексиконом та володіє рядом специфічних особливостей; *уточнено* зміст категорій «свідомість диригента» та «самосвідомість диригента»; *запропоновано* новий погляд на цілісність усвідомлення ідентичності, який можна назвати «своїм світом»; закріплення набутих знань та навичок у свідомості диригента рекомендовано називати «седиментацією».

На основі аналізу теоретичних філософських, соціологічних, психологічних та культурологічних праць запропоновано авторські термінологічні визначення основних понять дисертації, які складають модель ідентичності особистості хорового диригента: *ідентичність диригента* – це почуття стабільного, адекватного володіння власним «Я», незалежно від змін «Я» та ситуації, це здатність до повноцінного вирішення завдань, що виникають на кожному етапі розвитку диригента; *самоідентифікація диригента* – це особистісний конструкт, що формується внаслідок співвідношення себе з іншими самостями, і, як результат цього досвіду формується власне «Я»; *самоідентичність диригента* – це сукупність ідей, які використовує диригент для власного самовизначення, і якою б не була сукупність цих уявлень, самоідентичність становить тільки найбільш суттєві та важливі з них; *культурна ідентичність диригента* – це усвідомлення власного «Я» суб'єктом культури, що пов'язане з його включенням в культурно-сміслові поля з їх формами, цінностями, традиціями, мовним середовищем та особливостями поведінки; *національна ідентичність диригента* – це неперервне відтворення та реінтерпретація структури вартостей, символів, спогадів, міфів і культурних традицій, що становлять характерну спадщину націй та ідентифікують диригента з цією структурою; *культурно-національна*

ідентичність диригента, визначається як складний комплекс уявлень про власне «Я» співвідносно до культурної традиції нації, з якою диригент себе ототожнює, володіє груповим характером, що вибудовується у процесі накопичення та діалогу ідей, образів, цінностей, культурних кодів, моделей поведінки та вчинків; *соціальна ідентифікація диригента* є процесом його «занурення» в середовище взаємообумовленого соціального, культурного та духовного простору, розкриваючи диригента як цілісність, враховуючи, як змістову структуру особистості, так і можливості її інтеграції в соціальних просторах, що передбачає процеси сприйняття, пізнання та адаптацію до них; *професійна ідентичність диригента* є ототожненням його особистості з ядреними компонентами диригентської діяльності, ця інтеграція «Я»-образу в рамки соціально-професійного статусу викристалізовується у відповідний до професії образ.

Визначено, що соціальний вплив на формування культурної та національної ідентичностей диригента закладений в самій основі соціального співіснування, адже будь-яка ідентичність є результатом процесу співвідношення, тобто динамічною категорією, яка можлива тільки в соціальних взаємодіях. Тож, надзвичайно важливою є *роль середовища* у формуванні культурної, національної, професійної ідентичностей та самоідентичності українського хорового диригента і саме тому феномен ідентичності диригента потрібно розглядати як невіддільну частину соціуму та у тісному взаємозв'язку із ним. Соціальне середовище впливає на формування двох полісистем ідентичності диригента, що розташовані на об'єктивному та суб'єктивному рівнях. До об'єктивної полісистеми, належать підсистеми сім'я, родина, навчальний заклад, робота (музичний колектив), об'єктивний соціальний устрій в суспільстві та інші об'єктивні взаємозв'язки. Суб'єктивний рівень об'єднує психологічну та психічну підсистеми особистості диригента, що формуються внаслідок його психосоціологічного розвитку. Модель взаємообумовленого простору та співпраці цих полісистем в рамках поняття «ідентичність», розкриває диригента як цілісну особистість.

Доведено роль вищих музичних навчальних закладів України у формуванні соціокультурної ідентичності особистості диригента. Цей період є важливим етапом адаптації студента до нових соціосфер, в процесі якого вибудовується професійна культурна ієрархія та система цінностей, що створює зв'язки, як з національною, так і зі світовою культурою. Роль викладача як прикладу сформованої ідентичності особистості, є важливим чинником у пошуках власних ідеалів та векторів розвитку, а репертуарна політика у вищих навчальних закладах складає потужний інструмент у формуванні культурно-національної та професійної ідентичностей диригента.

Українське диригентсько-хорове мистецтво, що на своїх початках було непрофесійним, аматорським, з другої половини XIX ст. увібрало культурно-національну складову, на основі якого і почало розвиватися професійне диригування на території України. Диригенти-першопрохідці (найбільш виразні у XIX – XX ст. в Наддніпрянській Україні були: М. Лисенко, Я. Калішевський, О. Кошиць, Я. Яциневич, К. Стеценко, М. Леонтович; у Галичині – М. Вербицький, С. Воробкевич, Й. Кишакевич, А. Вахнянин, С. Людкевич, Є. Барвінська, Д. Січинський, Я. Барнич та багато інших) володіли культурно-національною ідентичністю, що живила їхній талант, наділяла сенсом їхню діяльність, а основною своєю місією вони бачили збереження та поширення української музичної хорової культури.

Хорова діяльність дорадянського періоду мала свої особливості, зокрема, важлива місія київської хорової школи та її представників у тому, що вона, як історичне явище, продовжила розвиток надбань хорового мистецтва попередніх століть. Висловлено гіпотезу, що музично-хорові осередки у Києві та Львові, своєю культурно-просвітницькою діяльністю вплинули на формування національного стержня жителів цих міст і, розбурхані політично-культурними елітами, вони підтримали їх на шляху до утворення власних держав УНР (1917–1921) та ЗУНР (1918–1919). Наша гіпотеза припускає, що національне зерно українського хорового мистецтва спричинилося до пробудження та утвердження національної свідомості, а хорові диригенти були тими

місіонерами, котрі його сіяли. Основною своєю місією в умовах бездержавності та тоталітарного режиму українські диригенти бачили розвиток українського національного хорового співу, творення хорових колективів та товариств, збагачення українського репертуару, залучення якнайширшого кола людей до хорової спільноти, у тому числі за допомогою концертних поїздок.

Розглядаючи соціальне середовище як важливу складову формування ідентичності диригента, відзначимо зміни сприйняття цього явища політичними елітами періоду тоталітаризму, що прагнули контролювати вибір, дії та свідомість населення. Зокрема, від режиму радянської влади зазнавали політичних гонінь багато українських митців, зокрема і диригентів, серед яких М. Леонтович, В. Верховинець, Д. Котко, Н. Городовенко. Ці, та багато інших диригентів своєю національною свідомістю, культурно-національною ідентичністю, що проявлялася у творчій діяльності, йшли наперекір радянській свідомості, насадженій політикою комуністичної партії, виконуючи та популяризуючи хорові твори, що ідентифікували їх із національним корінням.

Послаблюючий, у світовому масштабі, вплив традицій і звичаїв почав змінювати і форму самоідентифікації українського диригента. Такий плюралізм хорових культур символізував відхід від традиційних основ та сприяв народженню нового типу диригента, який не завжди має свою чітку культурно-національну позицію, однак володіє виразною особистісною та професійною ідентичністю. Ці глобальні зміни поступово призводять до втрати культурної спадковості на користь культурної новизни, якою так «бавляться» сучасні диригенти під тиском ринкової системи, забуваючи про національну диригентську місію, що полягає у свідомому, послідовному і дієвому служінню українській національній культурі.

Ключові слова: ідентичність, самоідентичність, культурна ідентичність, національна ідентичність, професійна ідентичність, диригент.

Abstract

Dzundza R. M. Ukrainian choir conductor's personality in the late 19th and early 21st century in the context of the problem of identity. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree. Speciality 034, field of study 03 “Humanities”, 034 “Cultural Studies”. – Vasyl Stefanyk Precapathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Ivano-Frankivsk, 2021.

The topicality of the research is predetermined by an underestimated role of a conductor in the Ukrainian society over the second half of the 19th and early 21st century. The concept of identity which is actualized in philosophers', social, political and cultural scientists' studies has not been profoundly researched in the Art history scientific discourse.

The aim of the thesis is formulated on an array of scientific literature and references and presents a complex research on peculiarities of a cultural, national, and professional personality and self-identity of a Ukrainian choir conductor, as a personalized cultural phenomenon, the mechanisms of which, to a great extent, reveal deep laws of self-identification of a Ukrainian artist. Therefore, the object of the research is the Ukrainian choir culture of the late 19th and early 21st century and the subject is a personality of a Ukrainian choir conductor of the abovementioned period in the context of the problems of identity. It has required amplification of the research methodology on the basis of interdisciplinary, sociocultural, specific-historic and axiological approaches.

The scientific task of the thesis is to develop modern extensional cultural and social notions of personality (cultural, national, professional, and self-identity) of a Ukrainian choir conductor of the second half of the 19th and early 21st century.

The scientific novelty of the obtained results is determined by the aim, subject of the research, and a set of the research problems which are to be solved. *For the first time* a complex research of a choir conductor's personality of the late 19th and early 21st century in the context of the problems of identity has been conducted in the thesis; on the basis of the analysis of theoretical, philosophic, sociological,

psychological, and cultural works *the author's terminological definitions* for the main notions presented in the thesis have been formulated, viz: *identity, self-identity of a conductor, self-identification of a conductor, cultural identity of a conductor, national identity of a conductor, cultural and national identity of a conductor, social identity of a conductor, professional identity of a conductor*; it has been found that the process of habitualization and legitimization of the social patterns form a “true-life comfort” and normalize the cultural world of a conductor, what fills their actions with sense, and the level of cultural and national identity of a conductor is not only an indicator of conductor's personal development, but also a “social well-being of the society”; *it has been proved* that the social influence on formation of a cultural and national identity of a conductor lies in the very basis of social coexistence, as any identity is a dynamic category, which is possible only in social interactions; *it has been determined* that the influence of the environment on formation of cultural, national, professional identity and self-identity of a Ukrainian choir conductor lies in the foundation of the survival of the human race, as an inseparable part of the society which must be studied in close interrelation with it; *it has been highlighted* that in the process of formation of a social-cultural identity of a conductor's personality an essential role belongs to higher musical educational establishments of Ukraine as a significant institution for building up new social spheres, where professional cultural hierarchy and the system of values are being erected; *it has been established* that in the process of a conductor's identity development the significant role belongs to their professor of choral conducting who is an example of a well-formed personal identity; *it has been justified* that an essential element in the process of social-cultural and professional identity of a choir conductor is their socialization in a choir circle; *it has been tracked* that the profession of a conductor is an integral process of acquired special experience and unique skills, which are inherent exclusively to it, and the practical experience subjectifies and “privatise” the chosen profession, creating preconditions for further realization of their own art potential; *it has been studied* that the professional identity of a conductor is an orientational and a self-representative system with its own professional instrumentarium, vocabulary, and a set of specific

peculiarities; the contents of such categories as the “conductor’s consciousness” and “conductor’s self-consciousness” has been *specified*; a new outlook on cohesiveness of comprehension of the identity, which can be named “own world” *has been suggested*; *it has been suggested* that the reinforcement of conductor’s received knowledge and skills be defined as “sedimentation”.

On the basis of the analysis of theoretical philosophic, sociological, psychological, and cultural works the author has proposed terminological definitions of the main notions of the thesis, which form the model of a choir conductor’s personal identity: *conductor’s identity* is the sense of stable, adequate control of own “selfhood” despite the changes of the “selfhood” and situation, it is the ability to complete the tasks, which emerge at the every stage of conductor’s development; *self-identification of a conductor* is a personalized construct which is formed as an outcome of a correlation between a person and other “selves” and as a result of this experience their personal “selfhood” is shaped; *self-identity of a conductor* is a collection of ideas which are used by a conductor for their own self-identification, and no matter what this collection is self-identification comprises only the most essential and significant of them; *cultural identity of a conductor* is a comprehension of personal “selfhood” by a subject of culture, which is combined with its inclusion into cultural-subject fields with their forms, values, traditions, language environment, and behavior patterns; *national identity of a conductor* is a continuous reconstruction and reinterpretation of the structure of values, symbols, reminiscences, myths, and cultural traditions which constitutes a peculiar heritage of the nation and identifies a conductor with this structure; *cultural and national identity of a conductor* is defined as a perplexed set of representations about own “selfhood” in correlation with the cultural tradition of the nation, the conductor is identified with, is described by a group character, which is being arranged in the process of accumulation and dialogue of ideas, images, values, cultural codes, behavior patterns, and acts; *social identification of a conductor* is a process of their “immersion” into the environment of mutually conditioned social, cultural, and spiritual space, which discloses a conductor as a sustainable unit, taking into account both a substantial structure of a

personality and possibilities of its integration into social spaces, what presupposes perception, comprehension, and adaptation to them; *professional identity of a conductor* is an identification of their personality with the nuclear components of conductor's activity, this integration of the "selfhood" image into the frames of social and professional status is crystallized in the image suitable for the profession.

It has been determined that the social influence on formation of cultural and national identities of a conductor lies in the very foundation of social coexistence, as any identity is a result of the correlation process, i.e. it is a dynamic category which is possible only in social interactions. Thus, the *role of the environment* is extremely significant in formation of cultural, national, professional identities and self-identity of a Ukrainian choir conductor and the phenomenon of a conductor's personality itself must be interpreted as an inherent part of the society and in close relation to it. Social environment exert influence on formation of two polysystems of the personality of a conductor, which are found at the objective and subjective levels. The objective polysystem consists of the following subsystems: family, relatives, educational establishment, job (musical band), objective social order in the society and other objective interrelationships. To the subjective polysystem belong the psychological and psychic subsystems of the conductor's personality, which are formed as a result of their psycho-sociological development. The model of the predetermined space and cooperation between the polysystems within the frames of "identity" discloses a conductor as an integral personality.

The role of higher musical educational establishments of Ukraine in the process of a conductor's personal identity has been substantiated. This period is a very important stage of students' adaptation to new social spheres, in the course of which a professional cultural hierarchy and a system of values, which create ties both with national and world culture, have been established. The role of a teacher as an example of a well-formed personal identity is an extremely significant factor in search of own ideals and vectors of development, and the repertoire policy in the higher educational establishments is a powerful instrument in formation of cultural-national and professional identities of a conductor.

Originally Ukrainian conducting and choral art was not professional, but amateur, and since the second half of the 19th century it has acquired a cultural-national component and became the basis for professional conducting over the territory of Ukraine. Conductors-pioneers (in the 19th and 20th century in Naddnyprianshchina region of Ukraine the most notable were M. Lysenko, Ya. Kalishevskyi, O. Koshyts, Ya. Yatsynevych, K. Stetsenko, M. Leontovych; in Halychyna region among them we name M. Verbytskyi, S. Vorobkevych, Y. Kyshakevych, A. Vakhnianyn, S. Liudkevych, Ye. Barvinska, D. Sichynskyi, Ya. Barnych and many others) were characterized by cultural-national identity, which fuelled their talent, gave sense to their activity and their main mission was to preserve and amplify Ukrainian musical choir culture.

Choir activity of the pre-Soviet period had its own peculiarities; in particular the essential mission of Kyiv choir school, as a historical phenomenon, and its representatives was to continue the development of choir art achievements retained from the previous centuries. We hypothesize that music and choir groups in Kyiv and Lviv by means of their cultural and educational activity influenced the formation of the national core of the town dwellers who being provoked by political and cultural elites supported the latter on their way to establishing their own states, i.e. the Ukrainian People's Republic (1917–1921) and the West-Ukrainian People's Republic (1918–1919). The hypothesis suggests that the national seeds of the Ukrainian choir art sprouted and gave rise to awakening and strengthening of national consciousness and choir conductors were those missionaries who were planting the seeds. The main mission of the Ukrainian conductors under the condition of statelessness and totalitarianism was to develop Ukrainian national choir singing, to set up chorus circles and unions, to enrich Ukrainian repertoire, to involve as many people to the choir community as possible by means of concert tours as well.

Interpreting social environment as a significant constituent of a conductor's personality formation, it is worth mentioning the changes in interpreting this phenomenon by the political elites of the totalitarian epoch, which strived for controlling the choice, actions, and consciousness of the society. In particular, many

artists were persecuted by the Soviet political regime, among them a number of conductors, for instance M. Leontovych, V. Verkhovynets, D. Kotko, N. Horodovenko. These and many other conductors due to their national consciousness and cultural-national identity, which revealed in their artistic activity, disregarded the Soviet consciousness, forced by the party policy, performing and popularizing those compositions which could identify them with their national heritage.

Diminishing influence of customs and traditions, which is being observed at a global scale, started changing the self-identification form of a Ukrainian conductor. Such pluralism of choir cultures symbolized a shift away from the traditional grounds and contributed to emergence of a new type of a conductor who always has their own well-defined cultural-national position, however, is characterized by an expressive personal and professional identity. These global changes gradually lead to the loss of cultural inheritance for the benefit of cultural novelty, which is being “fiddled” around by modern conductors under the pressure of the market system, forgetting about the conductor’s national mission, which is to serve the Ukrainian national culture voluntarily, permanently and effectively.

Key words: identity, self-identity, cultural identity, national identity, professional identity, conductor.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Статті в наукових фахових виданнях України та наукових виданнях
інших держав:

1. Дзундза Р. Микола Колесса крізь призму проблем ідентичності. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб. Вип. 25* / упоряд. і наук. ред. В. Г. Виткалов; редкол.: Ю. П. Богуцький, С. В. Виткалов, С. М. Волков та ін.; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2017. С. 63–68.
2. Дзундза Р. Проблеми ідентичності в рецепції сучасних українських диригентів. *Українська музика: науковий часопис* / [голов. ред. І. Пілатюк]. Львів: [ЛНМА імені М. В. Лисенка], 2018. Ч. 2 (28). С. 67–75.
3. Дзундза Р. Постать М. Лисенка в контексті проблем ідентичності. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: мистецтвознавство*. Тернопіль, 2018. № 2 (вип. 39). С. 18–24.
4. Дзундза Р. Вищі музичні навчальні заклади сучасної України як чинник формування культурно-національної ідентичності диригента. *Культура України: зб. наук. праць*. Харків: ХДАК, 2019. Вип. 66. С. 78–86.
5. Дзундза Р. Культурна та національна ідентичність диригента: імплікація понять. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Київ. 2019. №125. С. 52–64.
6. Дзундза Р. Фемінізація української хорової культури Галичини кінця XIX – початку XX ст. *MUSICA GALICIANA. T. XVI. Kobiety w kulturze muzycznej Galicji*. Rzeszow, 2019. С. 106–116.

Статті в інших наукових видання та збірниках матеріалів
конференцій:

7. Дзундза Р. Постать диригента Дениса Січинського в контексті проблем ідентичності. *Stanisławów i ziemia stanisławowska w dobie przemian społecznych*

oraz narodowościowych XIX i pierwszej połowy XX wieku. Gospodarka-kultura-religia. Tom 2. Warszawa – Stanisławów. 2017. С. 214–225.

8. Дзундза Р. Роль высших музыкальных учебных заведений современной Украины в формировании культурной идентичности дирижера. *Интеграция областей художественного образования: теоретико-методологические концепции, проблемы и перспективы*: материалы Международного Научного Симпозиума (Бельцы, Молдова, 18–20 октября 2018). Бельцы, 2018. С. 325–329.

9. Дзундза Р. Культурна і національна ідентичність Євгена Савчука (до 100-річчя капели «Думка»). *Україна. Європа. Світ. Історія та імена в культурно-мистецьких рефлексіях*: тези доповідей Третьої міжнародної науково-практичної конференції. Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. Київ, 7–8 листопада 2019. С. 38–40.

10. Дзундза Р. Від редактора. *Сидорак В. Рече та стогне Дніпр широкий: симфонічна поема-фантазія для хору та симфонічного оркестру (партит. і голоси)* / ред.-упор. Р. Дзундза. Івано-Франківськ: «Фоліант», 2020. С. 3–4.